

Een doorstart van het verlichtingsdenken

Als u, beste lezer, in dit boek eens te meer op kritiek stuit, dan moet u blij zijn. Want al wordt onze vrije meningsuiting ook vandaag nog beknot, geen zinnig mens zal het nog ontkennen: het Westen komt uit een lange geschiedenis van autoritair en dictatoriaal omgaan met tegendraadse meningen. Brandstapels, opsluiting, marteling, militaire verovering van gebieden van *andersgezinden*, en ten slotte fascisme en staatscommunisme zijn in onze traditie ontstaan en groot geworden. Kritiek werd (brutaal) de mond gesnoerd! Natuurlijk ook elders, daar was de mens geen haar beter. Maar die andere regio's hebben tot nu toe nog niet hetzelfde overwicht in de wereld en dezelfde impact op de wereldvrede, zelfs al gaat het Westen fel achteruit. Daarom stel ik voor om te beginnen met een analyse binnen die westerse context – waartoe ik ook Rusland reken. Onze invloed op ontwikkelingen ten goede of ten kwade van de hele mensheid blijft nog (even) het grootst 'dankzij' onze economische en vooral militaire slagkracht. Van de suprematie en de valse veiligheid die daaruit ontspruiten, is steeds minder sprake. We zitten duidelijk in een kantelperiode, denk ik.

Er is daarbij een hoopvol gegeven: sinds de oude humanisten (16de en 17de eeuw) en het verlichtingsdenken hebben we de cultuur van de kritiek weer ernstig genomen en onder andere vertaald in ethische en juridische principes over vrije meningsuiting, mensenrechten en de organisatie van het verschil dankzij democratische beraadslaging. Dat was en

is een ongelofelijke verwezenlijking. Maar die verwezenlijking wordt vandaag bedreigd omdat het almaar minder gemakkelijk wordt om dit westerse politieke en economische overwicht in de wereld te behouden. Tussen de jaren 1960 (met het einde van de Vietnamoorlog) en de jaren 1990 was er euforie, maar ook Koude Oorlog. Het Westen werd terug opgebouwd en er werd een welvaartsmaatschappij uit de grond gestampt. Een samenleving met een langere levensverwachting, meer scholing, meer consumptie, en geen oorlog meer in onze landen. Maar daarna trad een kantelmoent op. Deze kanteling begon rond 1990, de tijd van de val van de Berlijnse Muur en de implosie van de Sovjet-Unie. En ze uitte zich in het begin van een rauwere kapitalistische globalisering met toenemende interne – soldaten op straat – en externe militarisering – de Golfoorlogen, die niet eindigen in vredesverdragen maar blijven nazinderen in ontwrichte gebieden. Die globalisering gaat ook samen met een reeks migratiegolven door oorlog en klimaatverandering.

Daarom roep ik op om een doorstart te maken van de verlichtingsprojecten. Concreet: de verworven mensenrechten mogen niet afgebouwd worden, zoals dat vandaag soms bepleit wordt en ook al te snel gebeurt. Denk zo aan de spanningen rond privacy, de ongestrafte aanvallen tegen persvrijheid in landen zoals Turkije, Rusland, Hongarije of Polen en de gevaarlijke onzin rond ‘alternatieve feiten’ in verschillende westerse landen. Met een doorstart bedoel ik meer bepaald: een kritische analyse van het voorbije paar eeuwen om te leren waarom de voorstellen van het denkende Europa van toen als het ware in een doodlopend straatje gesukkeld zijn. Ik maak weliswaar geen historische analyse (zie Blom, 2017; Commers, 2009-2010), toch

stel ik dat er vandaag geen beter, meer werkbaar en duurzaam voorstel is voor een mondiale samenleving dan wat initieel in het verlichtingsdenken bedacht werd. Mits dat denken van zijn eurocentrisme en zijn vernauwing wordt afgeholpen. Over dat eurocentrisme spreek ik later (zie ook Pinxten, 2016). Met de vernauwing bedoel ik de verenging van de inhoud van de verlichting en haar brede solidaire rationaliteitopvatting – gelijkheid, vrijheid én solidariteit – tot een meetbare ‘instrumentele rationaliteit’ in de tijd en dit sinds de industriële revolutie. Als we die zelfkritiek ernstig nemen, dan behoort een doorstart tot de mogelijkheden. En het goede nieuws is dat in Europa (en ook in de stedelijke gebieden van de VS, Canada en Oceanië) de mentaliteitsstructuur al in een kantelfase zit, de fase die dit zou kunnen toelaten. Om die visie wat te onderbouwen wil ik hier enkele argumenten op een rij zetten. Ik besef wel dat ik niet over alle argumenten beschik die ik zou wensen, onder meer door te weinig onderzoek. In de periode die als ‘regressie’ wordt aangeduid door sommige hedendaagse denkers (Geiselberger, 2017) zie ik toch meer hoop. Maar de kritische analyse moet wel eerst (kunnen) gemaakt worden.

Situatieschets

Het is al enkele jaren dat zogenaamde economische ‘waarden’ over ons hoofd worden uitgestrooid en dat wij, gestuurd of niet, het zwijgen worden opgelegd door ‘experts’ uit de bankwereld (*‘your private banking advice’*, heet dat dan bij een Nederlandse bank) of van een of andere universiteit met een grote ‘businessschool’. Economie is alles wat telt

en de bollebozen daar blijven verrassend trouw binnen de lijntjes van een heel kleine parochie kleuren. Mijn favoriete webstek in dit verband is niettemin de Real-World Economics Review Blog waar enkele geleerde dissidenten wel in staat blijken om een stapje terug te nemen en de basiskeuzes en -regels van het sterk *gefinancierde* spel in vraag te stellen. Collega Lars Syll (2017) vraagt zich bijvoorbeeld af hoe het kan dat een *small and dangerous sect* van neoliberale signatuur zich in de voornaamste universiteiten heeft gevestigd en nu – via mandaten uit onverkozen en *post-truth*-organisaties en/of beurskringen¹ – in de regering van het machtigste land ter wereld werd gecoöpteerd als minister of gezaghebbende raadgever? Let wel, ik citeer hier geen revolutionaire of extreemlinkse rakker, wel een kritische econoom aan een gerenommeerde universiteit. Syll is onder meer professor aan de universiteit van Malmö in Zweden en bepleit al jaren een meer pluralistische visie op economie.

Een van de hardnekkigste ‘waarheden’ is dat economisch handelen en economie als wetenschap het enige handelen zou zijn met relevantie voor de mens, en dus ook voor de politiek. De mens wordt zo een *homo economicus* en u en ik zijn louter marktspelers, dat is het zowat. Dus moeten wij noodgedwongen aanvaarden dat de hoofdwaarde in het leven de marktwaarde is. Enkele voorbeelden.

---

1 Goldman Sachs, om een van deze spelers bij naam te noemen, heeft een niet zo evident verleden: Griekse papieren werden indertijd ‘geprepareerd’ zodat Griekenland onterecht in de Eurozone binnengeleid kon worden. Bij controle op een fel besproken dossier werd de firma bijna voor de rechtbank gesleept, maar kocht zich vrij via een schadeloosstelling (volkomen wettelijk in de VS) en onder de huidige president werden personeelsleden van de firma in de regering opgenomen.

De OESO, als vereniging van de circa veertig rijkste kapitalistische landen, onderzoekt op regelmatige basis wiskundige vaardigheden in de aangesloten landen – het zogenoemde PISA-onderzoek – door nagenoeg exclusief naar de marktvaardigheden van kinderen te peilen (Pinxten, 2016b; François & Pinxten, 2017) en doet dan aanbevelingen voor het onderwijsbeleid in al die landen om die vaardigheden nog meer aan te scherpen. De droom van deze organisatie is om een uniform en wereldwijd examen in te voeren, wat de opvoeding in marktvaardigheid zou formaliseren. De opvoeding wordt zo herleid tot de opvoeding van een economisch wezen, in een sfeer van competitie.

Verkiezingen in belangrijke staten van de wereld draaien niet meer rond een breed mens- of maatschappijbeeld, maar alleen nog rond de vraag of een *globaliserend* (H. Clinton, E. Macron, enzovoort) dan wel een nationalistisch economisch model (D. Trump, V. Orban, enzovoort) moet nagestreefd worden.

De vluchtelingenproblematiek wordt gereduceerd tot een bedreiging van de eigen economische welvaart (vooral in de nationalistische verkiezingsprogramma's) of in het beste geval beschouwd als een welvaartsverzekering voor de toekomst (A. Merkels argument²).

Dat we – in het kader van de mensenrechten na eeuwen nationalistische oorlogen – tot een formulering van mens

---

2 De vluchtelingenstroom wordt vandaag overwegend voorgesteld als een last, als de ongewenste instroom van 'profiteurs' van onze zuurverdiende welvaart. Er is natuurlijk een andere kant aan de instroom, die Merkel probeerde te laten zien: we hebben grote groepen werknemers nodig om onze vergrijzende populatie te kunnen blijven verzorgen, om de sociale zekerheid werkbaar te houden, enzovoort. Een rustige en ernstige discussie hierover blijkt voorlopig alleszins taboe.

en burger kwamen die mensen als integrale wezens met gelijke rechten ziet, geldt almaar minder als argument in de discussie. Toch verwijst die formulering naar de mens als een biologisch, sociaal, moreel, levensbeschouwelijk, cultureel, politiek ... en natuurlijk ook economisch wezen. Dit impliceert dat de complexiteit van de mens in beeld moet blijven, en dat de reductie tot een economisch wezen al even onzinnig is als de vroegere reductie van de mens tot een religieus wezen. Dat laatste idee vinden we uiteraard nog terug bij een aantal fundamentalistische strekkingen van het jodendom, het christendom en de islam, zelfs in een vorm van hindoenationalisme in het huidige India, maar dit concept domineert de westerse politieke wereld niet langer.

Tot slot, nog even dit. De exclusieve focus op de economisch actieve mens wordt met de dag wereldvreemder, zeker vanuit een maatschappelijk perspectief. Dat heeft zo zijn redenen. De automatisering elimineert razendsnel jobs, om ze maar beperkt te vervangen. Bovendien vergen nieuwe jobs hogere kwalificaties zodat een steeds groter *precariaat* ontstaat voor alle werk, een massa mensen zonder *unique selling proposition*. Daar komt nog bij dat de opleidingen langer worden en de vergrijzing toeneemt, zodat een almaar groter deel van de bevolking 'economisch inactief' wordt. Een maatschappij die zo evolueert, kan politiek niet langer exclusief focussen op verlonde arbeid en productie: minstens de helft van de bevolking is daar niet te vinden, maar heeft wel rechten en ook belangrijke maatschappelijke vaardigheden. Dat politieke potentieel wordt nog steeds onvoldoende ingeschat door politici.